

NORDISKA MUSEET

FATABUREN 1987

Den kultiverade naturen

Den kultiverade naturen

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1987

FATABUREN 1987

ISBN 91-7108-279-4

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Anders Sandström.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

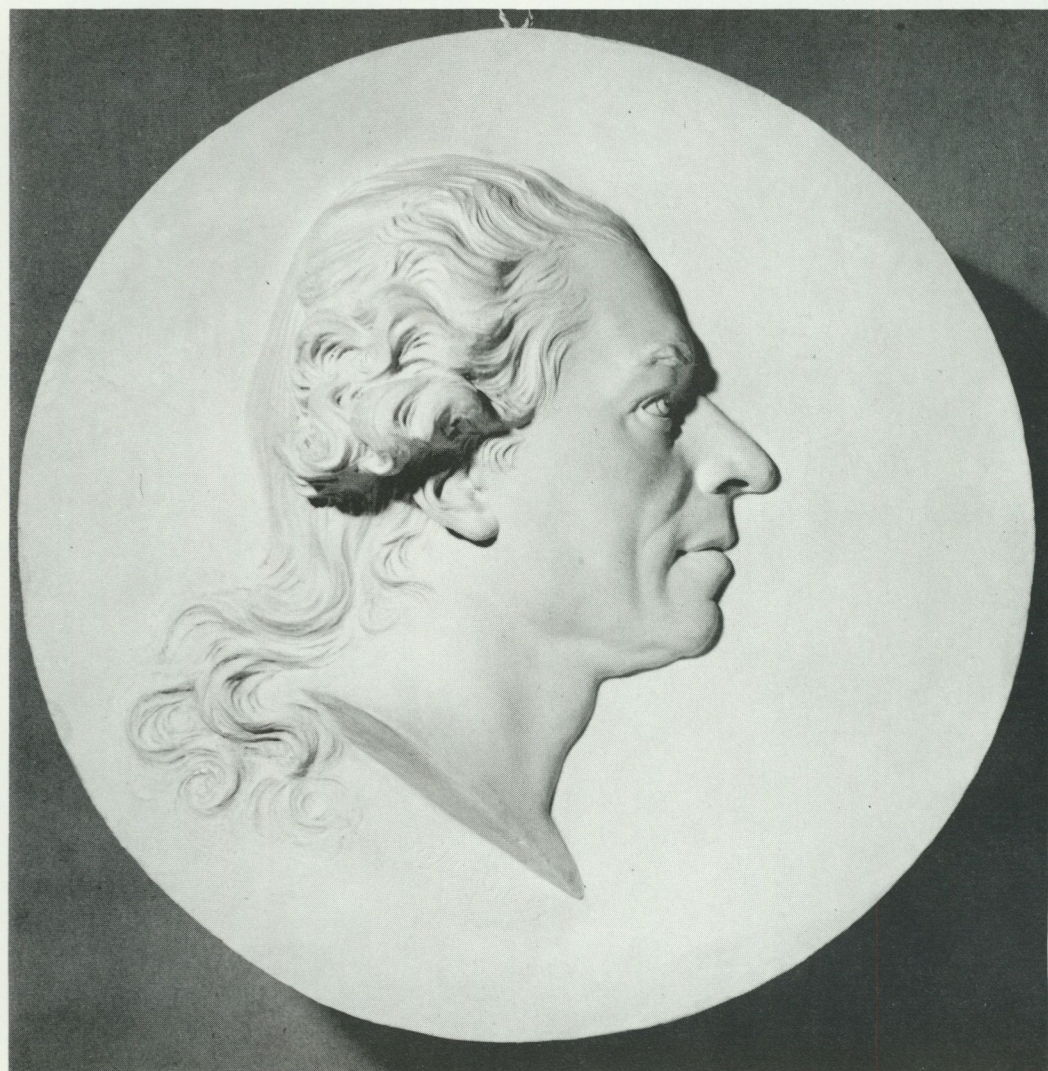
Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Roger Tanner.

Grafisk form Bo Berndal, BIGG.

Omslagsbilden från Skansen foto Arne Biörnstad.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Godegårdsparken och Fredrik Magnus Piper

Magnus Olausson,
fil. kand. och
intendent vid
Nationalmuseums
avdelning för
teckning och grafik.

Tilförne skulle trädgårdarne vid de häromkring varande herresäten, lysa af en utsökt symmetri; långa och täta berceauer, långa rätlinjiga alleer; parterrer med många utkrusningar och chargerade desseiner; trån utklippte i de sällsammaste figurer; alt skulle vara klipt, cirklat, krusat och konstigt. Nu följas andra med den goda naturen mer enlige reglor.¹⁾

Denna karaktäristik av smakförändringen på trädgårdskonstens område återfinns i Johan Fischerströms *Utkast til beskrifning om Mälaren*, utgiven i Stockholm 1785. Författaren är entydig i sin skildring av den franska formträdgården. Bilden av den nya stilen är däremot inte lika klar. Vad menade Fischerström med den "goda" naturen? Syftade han måhända på dess s.k. "enfaldiga" form; rå och obearbetad? Nej, inte att döma av den fortsatta texten, där författaren talar om de vackra parker som kunnat anläggas trots "de hinder som en bergaktig och stenbunden mark medförer..." För Fischerström liksom för många av hans samtida var idealet det städade odlingslandskapet, en produkt av människans snarare än naturens "reglor". Därför tvekade inte heller Johan Henrik Kellgren när

han skrev "Den nyfikne vandringssmannen stadnar et ögonblick at betrakta naturen i sin vildda prakt; men vänder snart om til de odlade parker, der hon lyser i sin fullkomlighet."²⁾ Det tydligaste vittnesbördet om denna naturuppfattning möter vi i den engelska trädgården.

Slingrande vägar och vattendrag, kantade med omväxlande träd, buskar och öppna fält var den enklaste formeln för den s.k. *Ängelska smaken*. Här och var placerades ett skuggigt viloställe med utsikt mot en parkbyggnad i fjärran osv. De första som tillämpade detta nya mönster i Sverige hade själva aldrig varit i England. Kunskap och inspiration fick de i stället från planschverk eller genom muntliga beskrivningar av dem som med egna ögon sett de nya trädgårdarna på platsen. F. A. U. Cronstedt, som redan 1774 ritade en engelsk trädgård åt Nils Adam Bielke på Sturefors eller Carl Fredrik Adelcrantz, vilken jämte Gustav III gjorde upp planen till en *jardin anglois* vid Drottningholm 1777, var båda präglade av de Hårlemanska idealen.³⁾ Deras försök i den nya stilen blev därför inte något an-

Ett av de få kända porträtten av arkitekten Fredrik Magnus Piper (1746–1824) utfördes 1798 av Jonas Forsslund. Foto SPA.

Godegårds ägare Johan Abraham Grill (1744–1792) så som han uppfattades av miniatyr målaren och lantmätaren Anton Ulric Berndes år 1782/83. Foto SPA.

nat än tafatt hopfogade hybrider; brottstycken av den tuktrade trädgården kombinerade med promenader i oregelbunda kurvaturer. Man söker här förgäves efter ett genomtänkt förhållningssätt till både gammalt och nytt. Först i Fredrik Magnus Piper fick Sverige en professionell uttolkare av det engelska trädgårdsidealet.

Piper synes ha varit väl rustad för denna uppgift. Han studerade matematik och hydrostatik under 1760-talet vid universitetet i födelsestaden Uppsala. Sitt intresse för vattnets rörelse behöll Piper för övrigt hela livet och ägnade senare mycken möda åt denna detalj som trädgårdsarkitekt. Efter studier för Adelcrantz blev han 1772 konduktör vid Överintendentsämbetet. Följande år reste Piper till England där han blev introducerad hos William Chambers genom ett rekommendationsbrev från varvsamiralen Fredrik Henrik af Chapman.⁴⁾

Under en kortare tid studerade Piper byggnads- och trädgårds-konst för Chambers. Han erhöll dessutom ett direkt materiellt understöd genom det arbete som han fick utföra i Chambers arkitektkontor.⁵⁾ Kontakten mellan Piper och Chambers tycks detta till trots inte ha varit helt friktionsfri i all synnerhet som den store engelske arkitekten kände sig utnyttjad av sin unge svenske adept.⁶⁾ I november 1774 beviljades Piper en resepen-sion från Slottsbyggnadsdeputationen, vilket gjorde honom mer oberoende och han reste nu till Paris samma år. Här studerade han Le Nôtres trädgårdar och samtida arkitektur. 1775–78 vistades han i Italien.⁷⁾ Först hösten sistnämnda år återvände Piper till England för att ytterligare fördjupa sig i den engelska trädgårdskonsten. Under åren 1779–80 studerade han de mest framträdande trädgårdarna såsom Stourhead, Stow, Painshill m.fl. Innan Piper återvände till Sverige i augusti 1780, gifte han sig med den sköna Elisabeth Hackson.⁸⁾ Genom detta giftermål blev Piper be-fryndad med den förmögna Grillska familjen. Hans svägerska Maria Elisabeth Hackson var nämligen maka till den svenske konsuln i London, Claes Grill, en yngre broder till direktören i Ostindiska kompaniet, Johan Abraham Grill på Godegård.⁹⁾ Så kom det sig att Piper några år senare fick uppdraget att göra upp planen till en engelsk trädgård för Grills egendom i Östergötland.

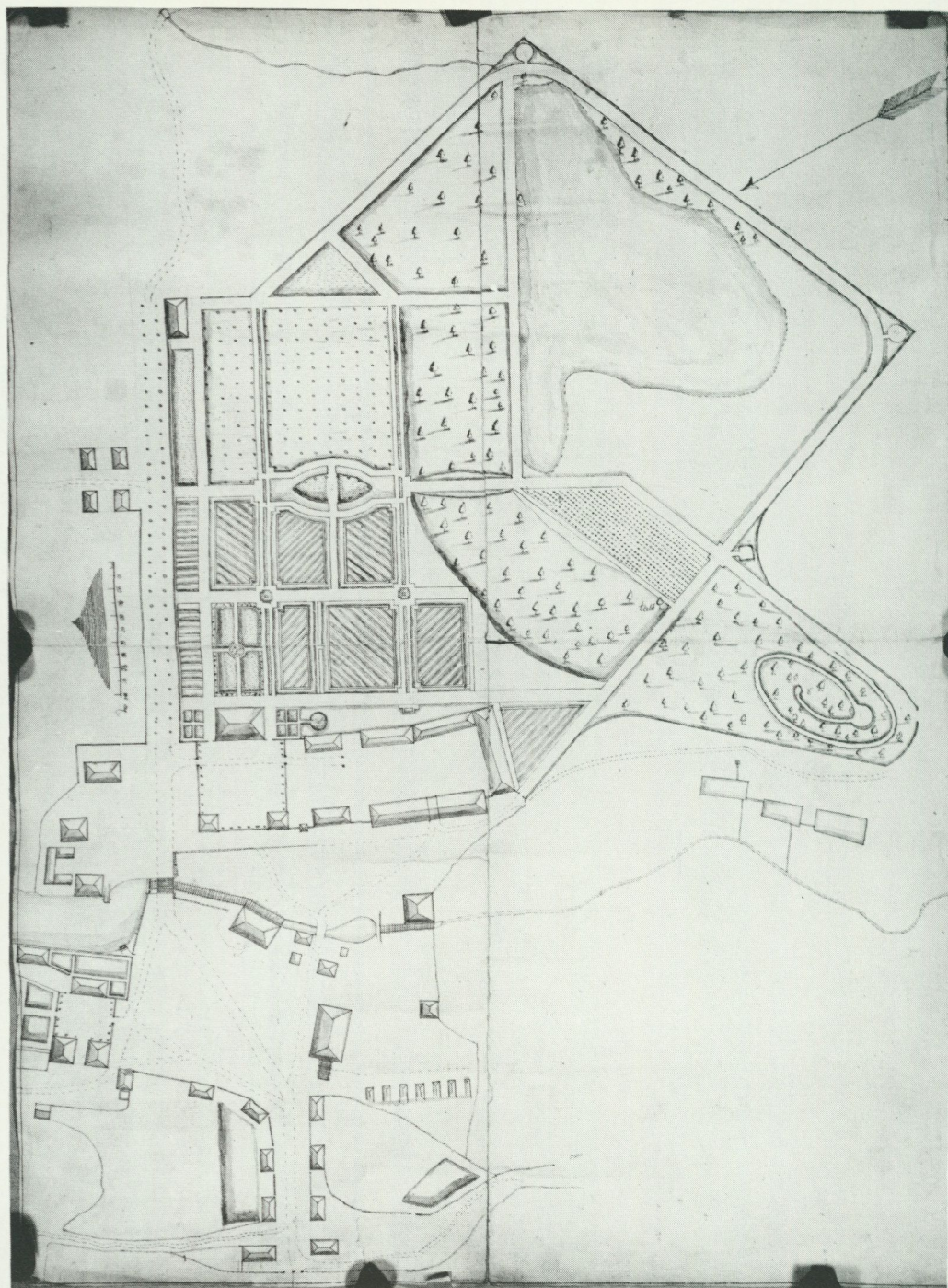

"Plan du Jardin à l'Angloise de Godgården, dédié à Monsieur J. A. Grill Abr^{son} par son ami F. M. Piper", 1785. Östergötlands länsmuseum, Linköping.

Det faktum att Piper med 1700-talets språkbruk var *cousin* till Johan Abraham Grill var naturligtvis inte den enda anledningen att valet föll just på honom. Därtill kom säkert Pipers uppenbara förtjänster som trädgårdsarkitekt. Haga Lustpark, som började anläggas efter hans ritningar från år 1781 var kanske det främsta exemplet. Vid denna tidpunkt pågick ännu inredningsarbetet i huvudbyggnaden på Godegård. Först 1785 utarbetade Piper sitt förslag till en engelsk

trädgård vid Godegård. Detta framgår av en liten oansenlig anteckning i Johan Abraham Grills annotationsbok för detta år; "Stockholm — Piper trädgårdsplanen..."¹⁰⁾ Frågan är om den upptagne arkitekten hade besökt platsen innan han utförde den ännu bevarade "PLAN du Jardin à l'Angloise de Godgården..."¹¹⁾ Under alla förhållanden bör Piper ha haft tillgång till någon form av underlag, troligen en lantmäterikarta.

Redan i detta första utförande

Kinesiska paviljongen enligt äldre foto. NM, Herrgårdsmuseet.

kan man se hur väl Piper lyckas utnyttja de naturliga terrängförhållandena. En stor promenad eller körväg inramar hela anläggningen i lätt slingrande bukter, medan mindre gångstigar markerar den höjdsträckning, som i en diagonal väst-östlig båge, delar parken i två hälfter. Den norra domineras ännu på Pipers förslag av den gamla köksträdgården vars regelbundna kvarter arkitekten ville skyla genom att kanta den större väg, som genomkorsade densamma, med buskar. Den södra hälften har även den fått behålla sitt nyttoinslag, den s.k. *Lilla humlegården*. Öster om denna har Piper markerat ett sankt område som *Grells-Träsket*. Enligt hans förslag skulle träsket dräneras genom kanaler, vilka tillsammans bildar en sjö

med holmar. Utöver detta återfinns även ett antal s.k. *ornamenter*, trädgårdsbyggnader som alla placerats på framträdande platser där siktlinjerna korsar varandra. Medan de båda mellersta kullarna enligt Piper fått sin särart genom vegetationen *Backe med Tallskog* respektive *Backe med Biörck Skog*, utmärks de övriga genom parkbyggnader, placerade på krönet. I sydväst ett åttkantigt lusthus, som arkitekten angivit som *Pavillon Chinois*. På den motsatta kullen i öst finner man i stället *Tente Turc* (turkiska tältet) och på slutningen nedanför, vid kanalen – ett parasoll (*Champignon Parasolle*). Som motsatspar i nord-sydlig riktning valde Piper en alkov av engelsk typ (*Alcove Anglois*) i söder och i norr ett hus för bikupor (*Ruches*)

Projekt till ordnande av köksträdgården och parken. Trädgårdsmästarritning i gårdsarkivet, Godegård.

Plan av labyrinten vid Lustigkulle troligen utförd av Johan Abraham Grill. Nordiska museet.

med ett italienskt vinkast i grannskapet (*Vigne Italienne*).

Det åttkantiga kinesiska lusthuset var förmodligen den första trädgårdsbyggnaden som uppfördes. Den ännu bevarade paviljongen står fortfarande på krönet av *Lustigkulle* dit man kommer på en serpentiniserande gångstig. Denna plantering existerade troligen redan innan Pipers förslag kom till utförande, åtminstone att döma av en äldre odaterad plan.¹²⁾ *Lustigkulle* skjuter här ut som ett appendix till en rätlinjigt utformad köksträdgård. Piper hade heller ingen del i den labyrint, som var anlagd på sluttningen söder om *Lustigkulle*. Tvärtom föreslog han att detta inslag i parken borde avlägsnas, vilket också senare skedde.¹³⁾ Den kinesiska paviljongen uppförd 1788, var sålunda inplacerad i en som det tycks redan existerande parkmiljö.¹⁴⁾ Någon ritning av Piper har inte bevarats.¹⁵⁾ Det ursprungliga utseendet framträder dock klart i arkitektens egen beskrivning. Piper karaktäriserar denna byggnad som en *Sallon* vilken "blef utförd under dubbla af-satser af Chinesiske kring stål-trådar rörlige bokstäfwer i stället för kläppar, wid minsta fläkt ut-gjorde en ljuflig Carillon el^r klockspel; warandes platformen, hwarpå Sallonnen är placerad, omgifwen af ett bröstvärn eller ledstång, som föreställer en med skiftande färgor anstruken och uti imitation af de Större Ostin-diske förfärdigad orm af circa 5 tums tvärlinea, med ett från Chi-

na hemfört hufwud, hvars rörliga ögon och tunga eller gadd, gjorde med det öfriga en fullkomlig Illusion och som genom dess till någon del förblandade och cache-rande innom buskarne, ännu mer öfverraskade hwar och en som ej tillförene varit på detta ställe."¹⁶⁾

Det verkar som om kinesiska paviljongen eller *Lusthuset*, som byggnaden rätt och slätt kallades, bibehöll detta utseende under hela 1800-talet för att senare successivt förlora sin utsmyckning. Piper anger t.ex. att taket var försett med "tvenne omgångar af glasklockor i alla hörnen".¹⁷⁾ En teckning utförd i slutet av 1800-talet visar att den nedre raden av klockor hölls upp av 8 drakar.¹⁸⁾ Inget av detta återstår i dag. Samma sak gäller det märkliga räcket i form av en lång orm med ett huvud hemfört från Kina samt byggnadens krönande *knapp* eller *tallkotte*.¹⁹⁾ Med tanke på den omilda behandlingen under årens lopp är det något av ett under att större delarna av inredningen i kinesisk stil bevarats — fyra bänkar och åtta pallar. Däremot har de tvenne borden som utfördes samtidigt, gått förlorade. Räkenskaperna visar att allt detta tillverkades samtidigt som *Lusthuset* uppfördes sommaren 1788.²⁰⁾

Samma år hade man uppenbarligen kommit så långt i arbetet med att dika ut träsket att kanalerna var grävda.²¹⁾ Detta antagande bekräftas av Grills egna anteckningar enligt vilka han införskaffat en "svan för trädgård/

C, E Uppståndare ~~med bambusvärdar~~ Themma som
bambus rötter, tentorera gallret eller birstvärnet på
båda sidor om ingångarna —
S eller och (Bam) fyra på och fyra på mätas ett bambus rötter

L

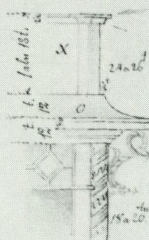

Förte: hvar rötter m, n
lammstoppa, rötter r
fyller, utanpå mätas en flät
en luf omkring rötterna

Oftan på lister N göres en utsvafdes tak fot af 12 a 15 lums
hög, hvar upp på ledan hufva gallret eller balustraden
timmer, detta galler för samma höjd med det nedre
birstvärnet A, B men 6 quarter

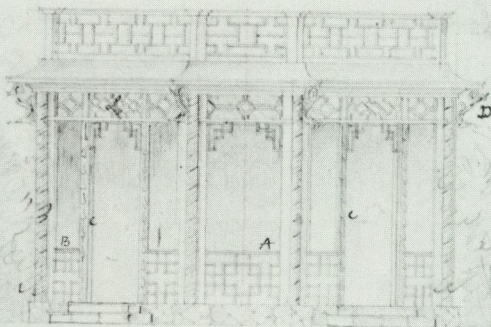
Lister bör ha gångha starkt förång som på nedanför
visas, så snart det skett för använde af försvikt

D 6 ft. omnes af Dackas form skivas ut af bräder
genom till att bära upp den starkt utspinn
gande lister —

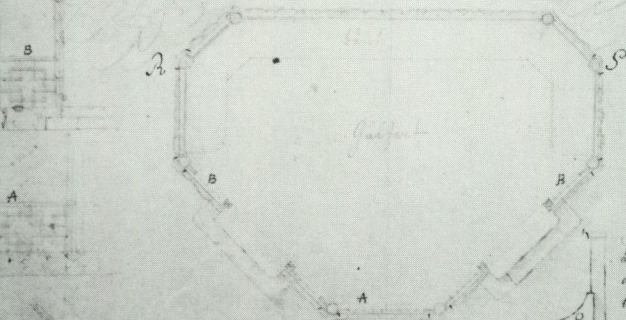

balustraden X bör vara inder,
gen ett 9 och quarter inder på plom,
här eller yttre väggarna lod lums
så att hela det öfva gallret blir
ungefär 15 a 18 tum smalare än
hufva Allaren —

hufva
15 a 20

10 a 12 var

Rakt till för Allaren
2° stälpar till, så att
här inuti blir åtmin
sten 6 quarter djupare
än förr —

Takfoten O ungefär taket
ända intill stolparna A, B,
det öfva birstvärnet med
tiden af planteringen —

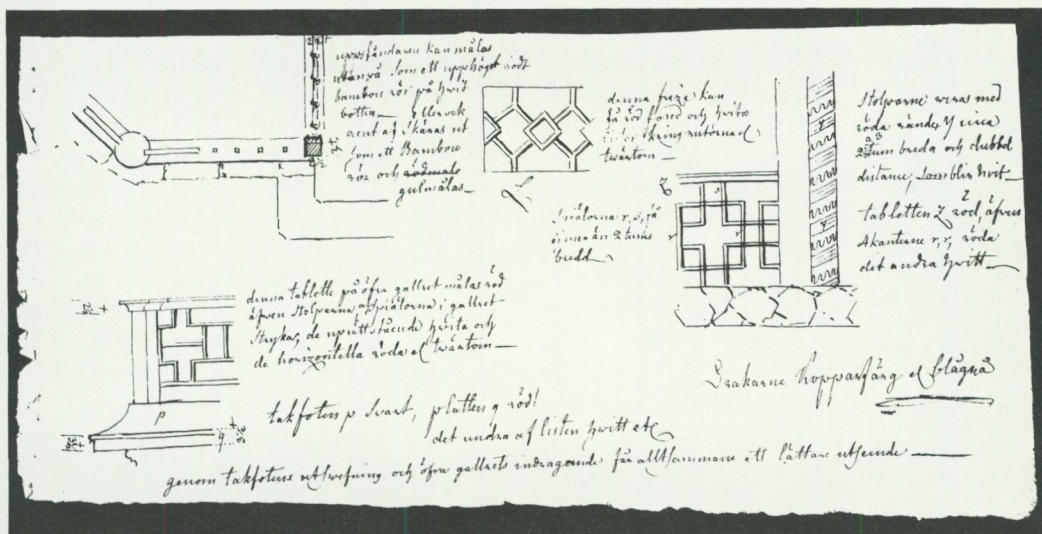
Nb:
galler oftan på taket dragas in
ungefär 8 tum in om yttre väggarna
lod lums —

Pipers förslag till alkov "à la chinoise" med arkitektens detaljerade anvisningar, ca 1789. Nordiska museet.

Henrietta Rehbinders teckning av Lustigkulle med den kinesiska paviljongen, 1890-talet. Priv. ägo.

Arbetsritning till alkovens kinesiserande spaljéverk. Nordiska museet.

ostindisk arkitektur i sitt färgval. Rött och gult kontrasterades med tillskott av vitt och svart.

Det var Pipers mening att endast alkovens front skulle vara rikt perforerad med snickerier. I sparsamhetsnit föreslog han att fondväggen liksom kortsidorna skulle utföras i form av släta plankväggar. De sistnämnda, som delvis skulle bli synliga från *Lusthuset*, var dock tänkta att målas illusionistiskt i överensstämmelse med framsidan för att undvika kulisseeffekten.

I stort sett förverkligades Pipers intentioner. Detta framgår av en teckning från år 1896.²⁴⁾ Endast spjälverket tycks ha för-enklats på platsen något som Piper också förutsåg i sina ritningar där han anger olika alternativa lösningar. Det verkar som om alkoven försvann redan vid seklets början, men ännu under 1940-talet, när Osvald Sirén besökte Godegård, var stengrunden synlig.²⁵⁾ En liten anspråkslös rest har bevarats i form av en drakstjärt i smidesjärn.²⁶⁾

Drakstjärt i smidesjärn från kinesiska alkoven. Priv. ägo.

De knapphändiga räkenskaperna säger inget om när alkoven uppfördes. Pipers arbetsritningar ger emellertid en ledtråd. På baksidan återfinns nämligen en tunn blyertsskiss till huvudbyggnaden på Bjärka-Säby.²⁷⁾ Genom den daterade planen över denna nya anläggning kan man sluta sig till att ritningen till alkoven på Godegård bör ha utförts samtidigt, dvs. 1789.²⁸⁾ I samband med projekteringen av huvudbyggnaden på Bjärka-Säby besökte Piper troligen även Godegård. Med ritningarna till alkoven följde nämligen ett fyra sidor långt memorial kallat *Strödda observationer vid anläggningarna uti Trädgården vid Godegård*, som visar att arkitekten studerat den framväxande parken på platsen.²⁹⁾

Detta hittills okända dokument är den kanske viktigaste källan rörande Pipers intentioner. I 22 punkter räknar arkitekten upp vad som borde iakttas under det fortsatta anläggningsarbetet. Han börjar med att karaktärisera parken: "Blir alt-sammans uti Stile af ett Ferme Ornée". Definitionen av denna speciella form av engelsk trädgård lämnar han raskt: "Följer därpå, at en stor del af Terreinen employeras till Kjöcksträdgård; men hvilket alt-sammans bör så rangeras, at det åstadkommer all möjlig variation för ögat af grönska på det sättet, at intet för stort fält till ett och samma behof nyttjas." På ett liknande sätt uttrycker sig Piper senare i sin *Beskrifning öfwer Idéen och General-*

Plan till en Ängelsk Lustpark:

”Detta sätt är ofta för en Possessionat eller privat Egendoms Herre det mäst tillfredställande, då man successivement och efter hand kan begagna omväxlingen af hushålls föremål och den villda naturen.”³⁰⁾ Att på detta sätt blanda höga och låga motiv, det sköna med det nyttiga, var ett tydligt brott med den klassiska konstteoriens decorumbegrepp. Inom trädgårdskonsten hade hitills en strikt hierarkisk ordning rått. Barockens lustträdgård var tydligt avskild från varje form av nyttoinslag såsom köksträdgården. Under 1700-talet skedde emellertid en viktig omsvängning i synen på Naturen och därmed även trädgårdskonsten. Orsakerna skall inte bara sökas inom den estetiska sfären. En viktig förutsättning för ett annorlunda förhållningssätt till Naturen var de blomstrande naturvetenskapernas osentimentala, sakliga studium av fenomenvärlden. I det fatiga frihetstida Sverige strävade man ständigt efter att omsätta dessa rön i praktisk nytta. Försök med nya former av gödsling eller vallodling inom jordbruket är typiska exempel. Långvarig miss-hushållning med en av landets viktigaste naturtillgångar, skogen, uppfattade samtiden som en allvarlig fara för rikets välfärd. Virkesbristen p.g.a. svedjebruk och omfattande skogsavverkning runt bruken skulle, menade man, inte bara ödelägga järnhanteringen utan även göra det svårt att få bränsle till bostäderna. Det fak-

tum att människan själv plötsligt framstod som ett hot mot Naturen och inte omvänt, är en av de viktigaste förklaringarna till den förändrade naturuppfattningen.³¹⁾

I Sverige var det framförallt Kungliga Vetenskapsakademien och Patriotiska Sällskapet som drev en intensiv propaganda för en förbättrad ängsskötsel och ökad trädplantering. Johan Abraham Grill var medlem av dem båda. 1778 formulerade han t.ex. Akademiens prisfråga rörande ljunghedars uppodlande.³²⁾ På Godegård gjorde Grill också egna försök, bl.a. med mangold men utan att direkt lyckas.³³⁾

Hans håg för lanthushållningen tycks emellertid inte ha avmattats för den skull. Samma år som Grill dog, 1792, insände han t.ex. till Akademien en översättning av Hunters *Essays* rörande silltrans användning som gödningsmedel.³⁴⁾ Hans ivrande för åkerbrukets förbättrande inskränkte sig knappast till det allmänna diletantmässiga planet. Det bottenade ytterst i nödvändigheten av att öka jordbrukets ringa avkastning. Godegård var nämligen inte självförsörjande på agrara produkter och för att föda brukets invånare tvingades man substituera med inköp utifrån.³⁵⁾

Lika tidstypiskt som försök med nya grödor och den s.k. åkerbrukskemin var Grills vurm för trädplantering. Genom bevarande priskuranter vet vi att han lät importera trädplantor och växter från bl.a. Lübeck.³⁶⁾ Grill hörde också till de lantjunkare

CATALOGVS

Von

allerhand Frantz- und anderen so wohl Hoch- als Niederstämmigen Obst- wie auch Plantage- und Orange-Bäumen,

So zu bekommen bey

IOHANN SIGISMUND STELTZERN,

Handels - Gärtner vor dem Holsteinischen Thore bey der
Reper - Bahn à Lübeck.

*Hoch- und Niederstämmige
Birn-Bäume.*

Ambrette d'Hyver
Ambrette d'Automne
Ananas - Birn
August - Birn

Herren - Apfel
Holländischer Waffer - Winckel
Kayser - Apfel
Krüger - Apfel (roth)
Krüger - Apfel (weiss)
Kant - Apfel

Orange d'Hyver
Orange d'esté Mousquée
Petit blanquet
Poire blanche
Poire de la Campagne
Poire griese
Poire l'Azaloty
Poire d'Prince
Pommerantzen - Birn
Ritter - Birn
Rouffelet d'Hyver
Rouffelet d'Automne
Saint Germain
Venus - Birn
Verte longue d'Hyver
Virgouleuse

* * *
Hochstämmige Birnbäume
Das St. à 20 fl.
Niederstämmige Frantz-Birnbäume
Das St. à 12 fl.
Halbstämmige à 16 fl.

*Hoch- und Niederstämmige
Aepfel - Bäume.*

Basse caville blanc
Basse pomme blanc clair
Basse pomme rouge
Blanc - Apfel
Borstorffer
Calville blanche
Caville d'esté
Caville d'Automne
Calville rouge
Cantoir - Apfel
Cardinal - Apfel
Citronat - Apfel
Eck - Apfel
Franchier Kant - Apfel
Fürsten - Apfel
Grand rigard
Grosse Braunschweiger

*Hoch- und Niederstämmige
Kirschen - Bäume.*

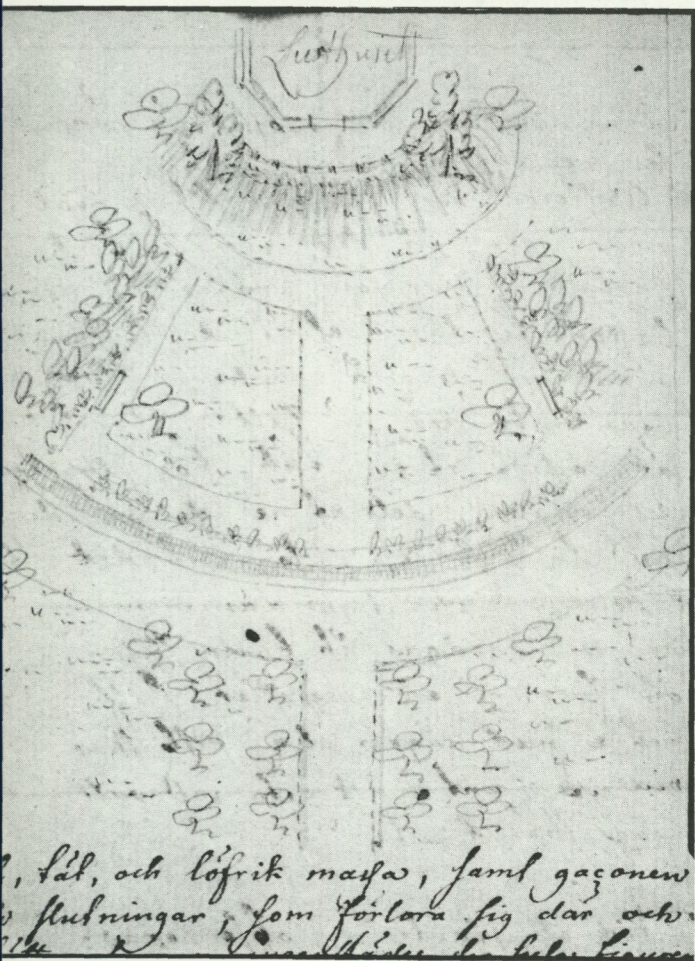
Bunte Hertz - Kirsche
Cölnische Kirsche
Doppelte May - Kirsche
Frühfolger
Gelbe Spanische
Glas - Kirsche
Kirsch von der Nath
Kleine frühe May - Kirsche
Loth - Kirsche
Prinzen - Kirsche
Rothe Spanische
Rothe Prager
Schwartzte Spanische
Schwartzte Prager
Schwartzte Hertz - Kirsche
Süsse Amarelle oder Pfund - Kirsche
Weisse Spanische
Wein - Kirsche

* * *
Hochstämmige à Stück 16 fl.
Niederstämmige à Stück 10 fl.
Halbstämmige à Stück 14 fl.

*Hoch- und Niederstämmige
Pflaumen - Bäume.*

Apricosen - Pflaumen (rothe)
Apricosen - Pflaumen (gelbe)
Damas Noir
Damas Blanche
Damascener
Früh Zucker - Pflaume
Grosse Maruncken
Gelbe Eyer - Pflaume
Grüne Wein - Pflaume
Grüne Zwetschken
Imperial
La Reine Claudi

Katalog över sorter-
mentet av fruktträd
vid Johann Sigis-
mund Steltzners han-
delsträdgård, Lübeck.
Nordiska museet.

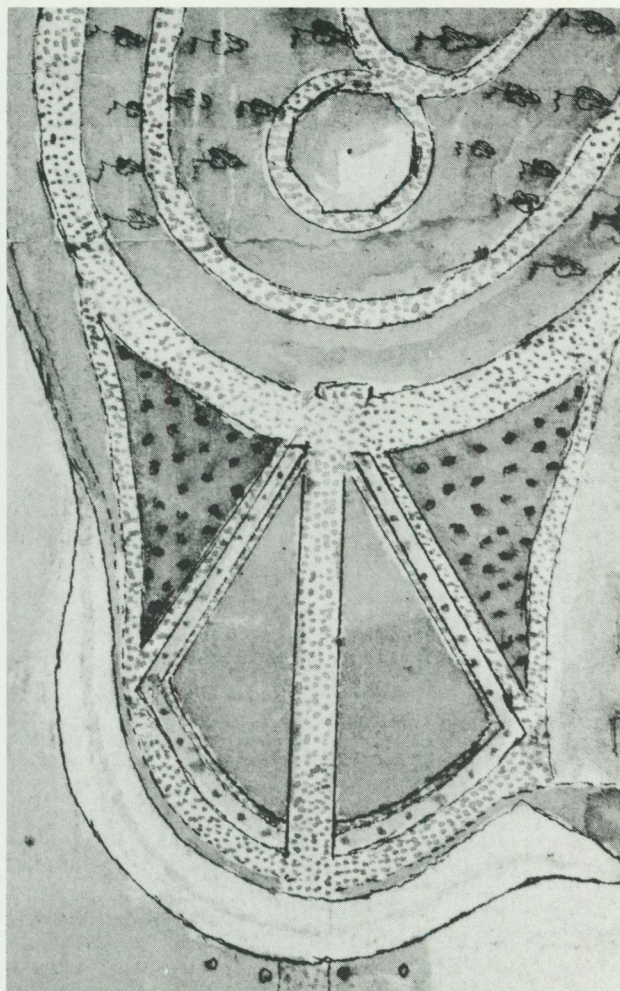

Pipers förslag till perspektivistiskt ordnad plantering nedanför Lustigkulle. Ur "Strödda observationer vid anläggningarna uti Trädgården vid Godgård", ca 1789. Nordiska museet.

som 1787 genom Vetenskapsakademien fick del av de s.k. *Burgsdorfska frökistorna*.³⁷⁾ Enligt egen utsago hade han erhållit "frön af diverse Amerikanske Pinus /barrträd/..."³⁸⁾ I sitt tackbrev till akademisekreteraren Wilcke meddelade Grill att "Om lådor förskrifvas til nästa år, skulle jag för 1/2 eller 1/4 vilja någon intressera..." men han tillade

symptomatiskt nog "...ehuru jag som ligger högt up i vädret, ej tors låta på andra trädsorter, än dem som tåla väl kölden."³⁹⁾

Grill var inte ensam om försök med akklimatisering av utländska trädslag. På detta område utbytte han både erfarenheter och frön med Pehr Tham till Dagsnäs: "Af de fröna jag hade den äran att aflämna undrar jag /skrev Tham till Grill/ om några upkommit: 8 slag har jag fått upp. Den Canadensiska lönnen är isynnerhet frodig; men Robiscia feck bruna blan af det starka frostet för en 14 dagar /sedan/; och tviflar jag på det vackra trädet/s/ fortkomst i Sverige --- Den rara Tryen Koniera Atulea hvilken jag feck från min K/ära/ Cousin; fägnar jag mig åt här vid Dahla. Till våren skola de byskarna komma till Dagsnäs."⁴⁰⁾ Tham blir nästan fanatisk när han vill att Grill skall göra bruk av de nya rönen: "Det är besynnerligt att jag har Larix plantor /Lärkträd/, hvilka växa fortare än våra inhemska Barrträn; och nu räknar jag Larix för det första Träd som kan växa hos oss; och hvarföre hafva vi icke alla deraf. --- Huru vackra /än/ Min Cousins Parker kunna vara vid Godgård, så kan man icke vara utan Utländska Trän. Larix först och sidst." Det fanns emellertid även det som väckte Thams avund: "Min K/äre/ Cousin är lyckelig som har den kunnige Herr Inge/nieuren/ Wallberg i sitt granskap. Då man giordt en faster och vacker anläggning, är godt att hafva en detailleur."

Trädgårdsmästarens reviderade plan av motsvarande parti, 1790-talet. Gårdsarkivet, Godegård.

Mathias Wallberg var lantmätare och tillika en ivrig trädgårdsamatör. På sin gård Klosterorlunda utanför Vadstena, gjorde han försök både med växter och träd. Sålunda kunde Wallberg meddela Grill att han hade haft större framgång med de frön som Tham skänkt: "Americanske fröna, som förleden hösten bekommas af herr håfIntendenten Tham

hafwa här mycket bättre lyckats än wid Godgård, så att jag kan dela med mig några små trån."⁴¹⁾ Wallberg tycks inte bara ha bistått med råd och rön. Thams epitet "detaillieur" visar att han även i detalj hjälpte Grill med själva planteringen på Godegård.⁴²⁾

Det är mot bakgrund av denna entusiasm för planterandet av träd och jordbrukets reformerande vi skall se tillkomsten av Godegårdss speciella form av engelsk trädgård. Den sällsamma blandningen av köksträdgård och park speglade väl beställarens intressen. Samtidigt rådde det ingen tvekan om vad som enligt den konstnärlige rådgivaren Piper ägde företräde i denna förening av det sköna och det nyttiga. Enligt arkitekten "iakttages att med tätare plantering bortskymma det sterila och mindre behagliga."⁴³⁾ På Godegård gav Piper denna strävan konkretion: "Potatoës landet borde på båda sidor om vägarna, som genomskära det samma planteras med svarta och röda vinbärs- samt hallonbuskar m.m."⁴⁴⁾ Han ger samma råd beträffande "den öppna liggande och sig visande drifbänks-backen; i synnerhet kunde det nedersta /partiet/ inemot vägen skylas med vilda buskar eller häckar, som få växa fritt och otvungit af Lönn, Lind, alm etc., men som agas upptill." Vidare "När man på ladugårdssidan går åt lusthuset kunde den obehagligaste platsen /gödselhögen/ omgifvas tätt med irreguliert planterade häggbuskar,

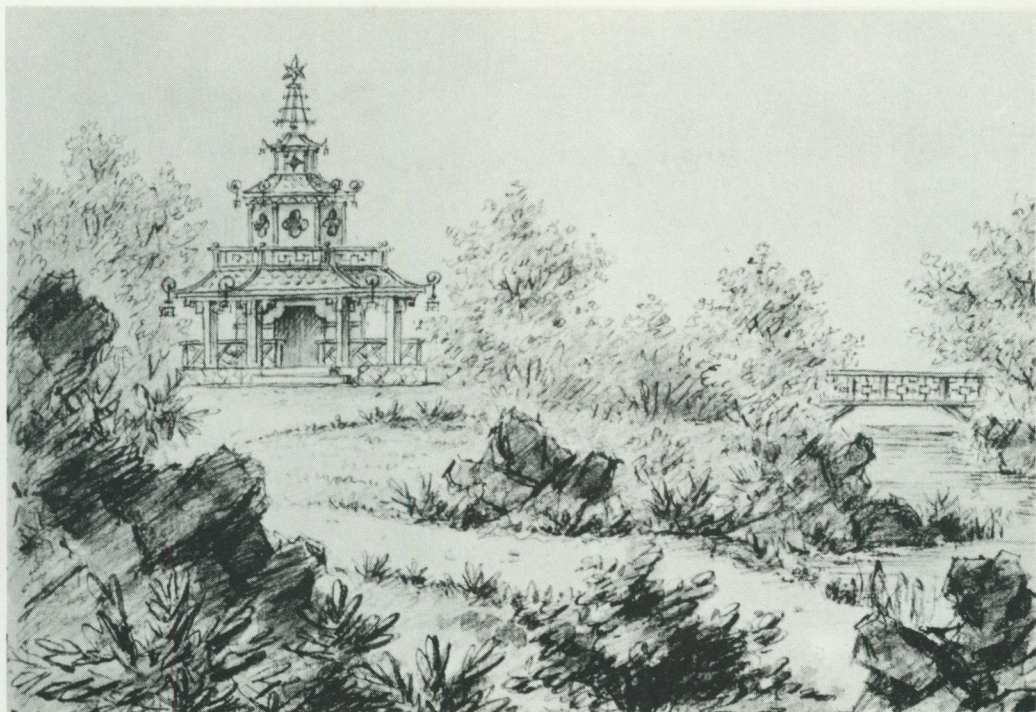
Plan över voljärens placering vid den trädkantade landsvägen. Sydväst därom parasollet. Utsnitt ur trädgårdsmästarritning, 1790-talet. Gårdsarkivet, Godegård.

som trifvas och gå väl till i sådan belägenhet.” Det är alldeles tydligt att decorumprincipen inte helt var satt ur spel även om dess förtecken här är andra; asymmetri – det skenbart vildvuxna eller nyttiga. I Pipers vision framstår konsten alltjämt som en lika verksam kraft, där de olika beståndsdelarna fungerar i en eller annan kompensatorisk riktning. Arkitekten talar ofta t.ex. om att ”retoucherer” eller ”bortgömma” osv.

Flera av de åtgärder som Piper föreslog är lätt igenkännbara från hans ”Project til Arbetsplan att följas wid nya Trädgårdsanläggningen på Drottningholm” och

återkommer senare i hans trädgårdsteoretiska verk ”Beskrifning öfver Idéen . . . etc.”⁴⁵⁾ I likhet med Drottningholm rekommenderar Piper att kanalerna ”... på flere ställen, där det låter göra sig, utvidgas, så at de ej öfver alt må synas hafva samma bredd, utan så mycket möjligt är formera olika bredder och bugter.”⁴⁶⁾

Det gällde sålunda att trots alla artificiella ingrepp dölja dessa genom att härma Naturens egna former. Allt ”reguliert” var en styggelse för Piper. Därför föreslog han att ”Den raka vägen, som går tvärt igenom däliden ifrån drifbänkssidan vore väl, om

Det troliga utseendet av voljären i Godegårds engelska trädgård. Illustration ur Pipers "Beskrifning öfwer Idéen til en Ängelsk Lustpark" ..., 1811–12. Konstakademien.

han kunde läggas igen och i dess ställe följa dældens rundning omkring dammen..." Denna vatensamling kunde i sin tur "... utvidgas åt båda sidor och formera en irregulier halfmåne." På samma sätt tänkte sig Piper förvandla en annan nyttighet, en fördämnings till en kaskad "... bespäckad med några stora irreguliert placerade stenar..." Vidare föreslog han att det borde planteras buskar mitt emot fallet "... på det ingen må kunna determinera hvart vattnet tager vägen." Det fanns dock flera anledningar till att Piper önskade beskära möjligheten till överblickbarhet: "Ingenting är också angelägnare än at

cachera en af de gångar, som löpa för nära hvarannan, och hvilkas repetition sönderstycka en vacker och redig terrein."

Det existerar också en annan förklaring. Enligt Piper "... bör planteringen wid uppgången som leder till stället /parkbyggnaden/ så inrättas, att ej det wackra up-täckes eller åtminstone ej blifwer fullkomligen synligt förr man befinner sig på det decorerade stället."⁴⁷ På detta sätt tänkte sig arkitekten att överraskningsmomentet skulle öka. När man väl nått denna punkt fick däremot inte "... point de vuërne eller de lineer, som drages emellan de särskilte decorationerne — — till-

stängas, utan at man altid, om möjligt är, kan ifrån hvar och en af desse byggnader se en el' tvänne af de andra."⁴⁸⁾ Ett av de mest välregisserade perspektiven i Godegårdsparken var utsikten från det kinesiska lusthuset på Lustigkulle. Arkitekten beskrev detta senare i följande ordalag: "Ifrån denna högd hade man utsigt till Godgårds i en lagom distance belägne sockenkyrka, genom en bred och wacker Allée, med gröna och wäl cultiverade ägor å båda sidor, som sluttade med en Amphitheatre af Skogsbevuxne bergstracter i en horisont af längre afstånd."⁴⁹⁾ En samtida besökare, Jonas Carl Linnerhjelm har vittnat om den starka illusionistiska verkan i perspektivet, men utan att låta särskilt lustfylld "Man ser utåt dess sträckning och tröttnar redan i föreställningen af en förväntad lång och rak vandring; Men hastigt inom få steg rätt fram, är man vid brädden af en tvärbrant stupning /trädgårdsdiket/ och Parkens gräns: och finner alltsammans beredt till en surpris samt att den väg man nyss sett i dalen är utan sammanhang med den från hvilken man blifvit behagligt narrad."⁵⁰⁾ Denna illusionistiska verkan berodde inte bara på allén till sockenkyrkan. Piper hade skapat en skicklig övergång redan i själva parken genom en perspektivistiskt anordnad plantering på backen nedanför lusthuset, med Hahan (trädgårdsdiket) som naturlig gräns. En gång skulle enligt arkitektens anvis-

ningar göras "... tvärtöfver denna parterren lika bred med kyrkovägen, samt ända ut till kanten af Hahan."⁵¹⁾ Vidare var solitärer av björk och kastanjer tänkta att fungera som sidokulisser. För att kunna genomföra Pipers lösning blev man senare nödsakade att avlägsna en redan existerande labyrint, vilket också senare skedde.⁵²⁾

I sin promemoria till Grill omnämner Piper också en parkbyggnad som ej finns utsatt på 1785 års plan, voljären. Arkitektens sätt att uttrycka sig tycks visa att byggnaden i fråga redan existerade vid denna tidpunkt. Voljären var belägen på backen mellan landsvägen och den höjd där Piper planerat ett turkiskt tält. Enligt Linnerhjelm var voljären en av de första byggnader som man såg när man närmade sig Godegård. Författaren skriver vidare att det höga lusthuset "... i Chinesisk smak och af flere bottnar eller våningar reser sig öfver det ofriga och lämnar utsigt öfver alla Brukets byggnader."⁵³⁾ Tyvärr har inte någon ritning bevarats, men en illustration i "Beskrifning öfver Idéen..." ger emellertid en viss föreställning.

Till det som redan var påtänkt 1785 hörde en byggnad för bikiopor. Det skulle emellertid dröja ytterligare några år innan Piper utförde någon ritning. Att döma av innehållet i arkitektens promemoria tycks detta ha skett samtidigt med revisionen av alkooven, dvs. 1788/89. Här talas nämligen om "det till bihus projecte-

Arbetsritning för "det till bihus projecterade Treillaget" utförd av Piper ca 1789. Nordiska museet.

flanguer A får en sådan öppning. I denna proportion med en af de 3 m.
öppningarna i fronten, och kröns med samma balustrad som fronten

a, a, a, pelarhufvuden i la cheneis görandes. Huru språns
b, b, b, frige } antitycke med en blågrå marmorering
och c, c, c, pilasterna }
utan d, med ett affall e, så väl som pelarhufvuden a, förhållningen af retrasken g,
kragarna i balustraden på taket samt fötterna f, afren pilasterna h, antitycke
med blågrå färg.

I hvar linien m, till n, har man tillfälle att flutta af takningen

Et såliden

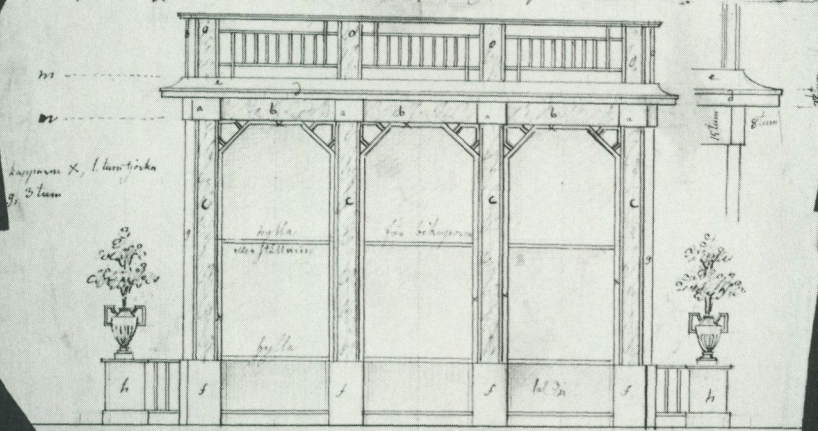
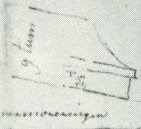
n, in i taket inuti bibelat

o, två pilasteller emellan galler

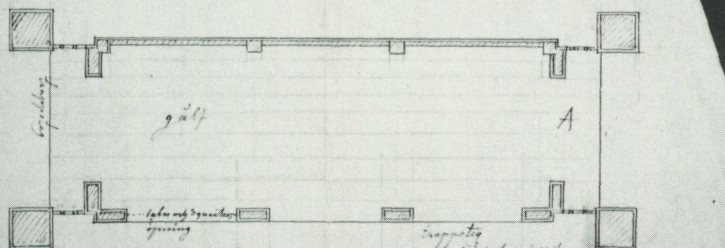
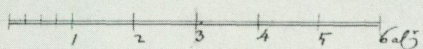
AB pelartavla C, och färgen b göras i hvar

språns utom kragarna X

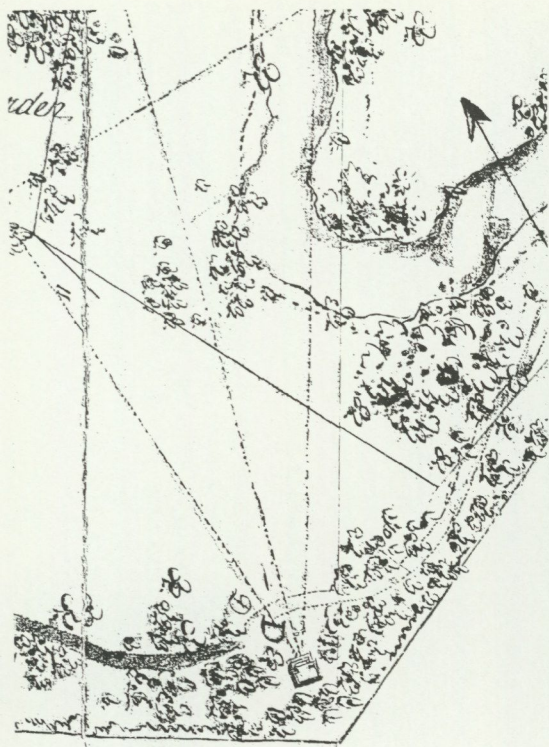
pilasterna C, för gitem in alla i haddes
samt en blågrå färg på båda sidorna om marmoreringen

Kragarna X, i hvar linien
g, 3 stam

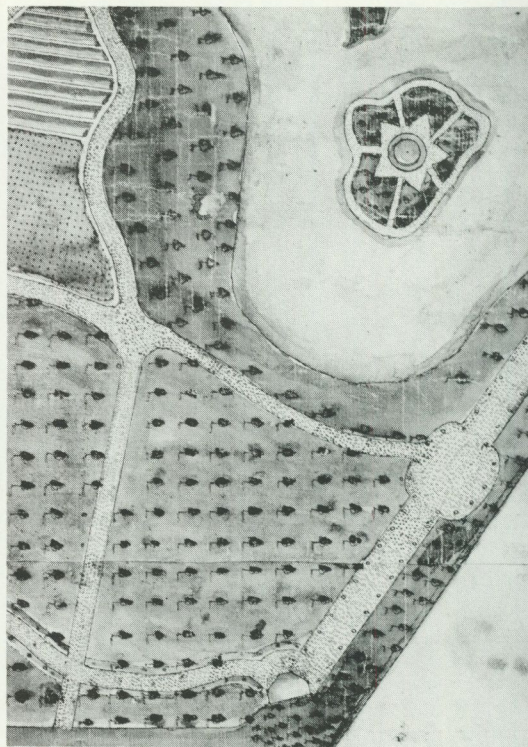
dragpartier
och blågrå färg
pilasterna
h, antitycke
blågrå färg
marmorering
retrasken
gitem
färg

Detalj av 1785 års plan, som visar Pipers sätt att ordna promenaden och planteringarna runt alkoven (D)

samt motsvarande terrängavsnitt på trädgårdsmästarens reviderade förslag.

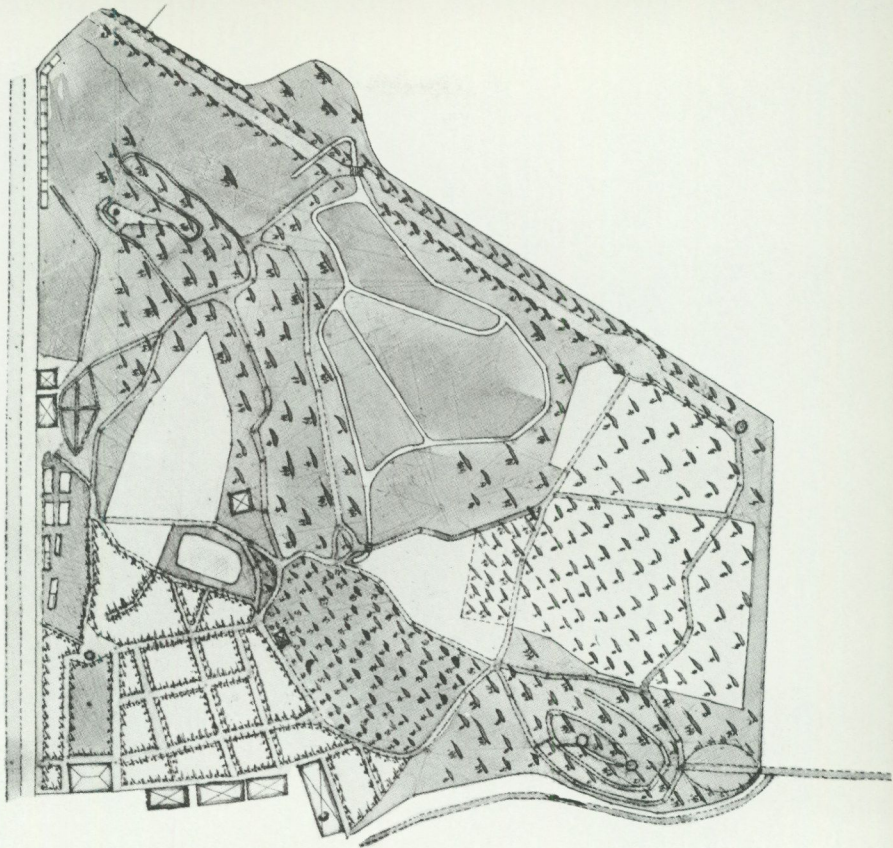
rade Treillaget.” Den kombinerade fasad- och planritningen visar en byggnad i spjälverk (fr. *treillage*) nära fem meter bred och fyra hög.⁵⁴ Den luftiga prägnen erhålles genom frontens tre öppningar, som fortsätter på kortsidorna. På detta vis skulle själva bikuporna, ordnade på dubbla rader, bli fullt synliga. Den kinesiserande karaktären, som var en gemensam nämnare för flera av parkens byggnader, avspeglar sig i balustradens galler eller öppningarnas diagonalställda stag. Den färgsättning som Piper anger ter sig däremot inte

särskilt österländsk. En blåaktig marmorering kontrasterad mot blekgula partier associerar snarare till det helsvenska. Detta ser ut som en tanke då biodlingen betraktades som en patriotisk handling i 1700-talets Sverige. Propagandan för biodlingen ville stimulera framställningen av ett inhemskt sötningsmedel såväl som produktionen av vax. Vetenskapsakademien och i synnerhet Patriotiska Sällskapet, där Grill var ledamot sedan 1775, ivrade för biskötseln och utdelade årliga belöningar.⁵⁵

Trots att bihuset förelåg i nog-

Anonym uppmätning
av Godegårds engels-
ka trädgård, 1700-ta-
lets slut. Gårdsarki-
vet, Godegård.

grant utförda arbetsritningar kom det aldrig till utförande.⁵⁶⁾ Orsaken var måhända Johan Abraham Grills tidiga död år 1792, då parken ännu höll på att anläggas. Av samma skäl talade Piper senare om Godegård som "... en trädgårdsanläggning efter min Dessein påbörjad..."⁵⁷⁾ Arkitekten medgav sålunda själv att man inte helt följt hans intentioner. Detta framgår också tydligt vid en jämförelse mellan Pipers stora generalplan från 1785 och den valhant utförda ritning som i realiteten kom att tjäna som underlag när parken lades ut. Den sist-

nämnda planen, som ännu förvaras i gårdsarkivet, är troligen ett verk av trädgårdsmästaren Wolfenstein, som var satt att utföra Pipers råd och anvisningar i praktiken.⁵⁸⁾ Detaljer som planteringen nedanför *Lustigkulle* och den halvmåneformade dammen vid köksträdgården visar att trädgårdsmästarritningen tillkommit efter Pipers revision 1789. I övrigt är förhållningssättet tämligen fritt. Detta gäller t.ex. karaktären på promenaderna. I motsats till Pipers sätt att bryta upp vegetationen i buketter av träd och buskar längs öppna fält, val-

Promenaden vid
björkbacken. Foto
Osvald Sirén.

de trädgårdsmästaren att lägga igen dem med täta planteringar, vilket stred mot principen med fria siktlinjer mellan parkens främsta "decorationer".

En samtida uppmätning bekräftar att trädgårdsmästarritningen i princip utfördes till sina huvuddrag.⁵⁹⁾ Det framgår dock att det sankta området i söder, det s.k. *Grellska träsket* inte riktigt blivit vad man ursprungligen tänkt sig. I stället för breda kanaler förekommer här endast obetydliga rännilar. Detta överensstämmer väl med Fredrik Samuel Silfverstolpes beskrivning av parken vid ett besök år 1794: "Här saknas ej annat än vattn för att göra stället till ett af de mäst inta-

gande. En liten å serpenterar Trädgården, men den var hvarken vattnrik eller häftigt rinnande."⁶⁰⁾ Silfverstolpe konstaterade avslutningsvis att "Alla dessa anläggningar jämte egendomen och Brukets drift ingå i Fru Grills egne omsorger." Detta var emellertid inte utan problem. När Fredrik Magnus Piper i juli 1796 själv ämnade "... ge en liten Coup d'oeil åt Godgårds anläggningarne" under arbetet med Bjärka-Säby, svarade Ulrika Grill både en smula skamset och bekymrat: "Trädgården är beklageligen/ icke som sig bör, soignerad. Min trädgårdsmästare är i den författningen/ att man måste holla vagt om honom — — — Dis-

Köksträdgården och
boningshuset på Go-
degård. Foto Osvald
Sirén.

gracieust både för den stackars människan och andra som besväras af honom.”⁶⁰⁾ På vilket sätt trädgårdsmästaren Wolfvenstein hade förgripit sig framgår inte av brevkonceptet, men uppenbarligen påverkade detta skötseln av trädgården. Vilket var Pipers intryck av parken efter besöket? Förmodligen betraktade han resultatet som halvfärdigt, åtminstone att döma av vad han skrev senare i *Beskrifning öfwer Idéen* etc. och som tidigare citerats – ”... war af framl. Directeuren Jan Abraham Grill en trädgårdsanläggning efter min Dessein påbörjad.”

Piper ger här indirekt förklaringen till att arbetet med parken inte avslutades; uppdragsgivarens död – rånmördad på väg hem till Godegård. Den engelska trädgården speglade ju som vi redan sett beställarens egen verksamhet, egna intressen, hans kontakter med Kina och passionen för jordbrukets omdaning. M.a.o. innebar Johan Abraham Grills död att det direkta motivet för skapandet av en engelsk trädgård bortföll. Hans ättlingar fortsatte dock att underhålla den redan existerande anläggningen. Ännu när Osvald Sirén besökte Godegård på 1940-talet förekom omfattande odlingar i den s.k. *drivbänksbacken* och gångarna underhölls. Bortser vi från den tidiga förlusten av ett antal kinesiska lusthus började det direkta förfallet relativt sent. I dagsläget finns det dock anledning att se hoppfullt på framtiden. För inte

länge sedan skedde ett ägarskifte. Den nye innehavaren av egendomen har förklarat sig beredd att successivt iståndsätta byggnader och trädgård. Inför denna uppgift står vi i dag väl rustade genom den omfattande dokumentation, som existerar. Om man i detta sammanhang bortser från de bristfälliga räkenskaperna, är det få parker där de bakomliggande konstnärliga intentionerna kan följas så väl som i fallet Godegård.

Slingrande gångstig i parken. Foto Osvald Sirén.

